

træk af hjertensfryd, teriak og feber-nellikerod (o. 1820; 10). Hjertensfryddråber tages mod gigt (11), hjertensfrydolie indgår i Karen Hjulby's gigtdråber (12); anvendes til indgnidning for reumatisme (Bov Sønderjylland o. 1900; 6).

Bestanddel af råd mod sidesting (o. 1720; 13), for mavepine og sidesting indtages rapsolie i hjertensfrydvin og den gnides på maven (1743; 14), et vinafkog er mavestyrkende (15), hjertensfrydte hjælper for mavekrampe og kolik (16), -vand renser maven (4).

Te af hjertensfryd og rosmarin stiller kvindens hvide udflåd (17), hjertensfrydte drikkes for uregelmæssig eller ophørt menstruation (16), -olie i øl eller brændevin for »modersygen« og opkastning som følge af indre kvæstelser (18). Barselskvinder kan drikke vinafkog af hulurt, hjertensfryd og myrra, »det læger alt, hvad indvortes brudt er, det være sig lungens, leverens, siderens, livmoderens pine etc.; uddriver al uhumskehed og den koleriske vædske« (19).

Indgår i vandafkog mod tæring (11); klog kone i Himmerland gav bladene kogt med kandis i vin for lungetæring = tuberkulose (20). Vandafkog drikkes mod ondt i brystet (16), hoste (21), kogt med følfod mod forstoppelse og slim (22). Dekokt bruges til dampning af smerterende tand (23); hjertensfryd bruges til indgnidning for tand- og ørepine (Bov Sønderjylland o. 1900; 6), indgår i de fordelende urter (24), gnides på insektstik. – Nævnt som middel mod gråt hår (Tem Øjylland; 25). Man skal have tygget bladene (Bov Sønderjylland; 6).

Blade af »erlenløv« (hjertensfryd?) gives hest med lutterstal (polyuri), »tarmgigturt« mod dens indvortes sygdomme (26). Bestanddel af råd for kvægets indvoldsorm (Slesvig-Holsten; 27). På apoteker sælges ofte melissevand for hundesyge.

LITTERATUR: (1) 841 1577,3; (2) 1004 97; 1004b 87,182,193; (3) 718 1838,154; (4) 488 o 138,264; (5) 328f 2,21f; (6) 634 12022; (7) 488 o 158f,177; (8) 227 44,1934,260; (9) 252 40,1951,107; (10) 488 o 258; (11) 328f 1,216,218; (12) 107 1950; (13) 488 o 192; (14) 488 o 158; (15) 488 o 282; 328f 2,47,149; (16) 282 5, 13; (17) 488 o 143; (18) 488 o 284; 217 1807,39 sml. 624c 43; (19) 328f 2,22; (20) 748 90; (21) 217 15; (22) 488 o 243; (23) 82 105; (24) 304 334; (25) 161 1906/30:2211; (26) 83 63,82; (27) 677 1757,692.

ANDEN ANVENDELSE

Gnides kuben med grøn hjertensfryd, går bisværmet let i den (1632; 1), »da flyver bierne in-

genlunde bort«, og man bør plante mange hjertensfryd i bihaven, »da skal de deraf trække den allerbedste honning«, men den, som er bange for bier, må ikke gå i haven med buket af denne plante, som lokker bierne til sig (1648; 2). Hjertensfryd bruges til at drive en sværm bier i kuben (Fyn; 3), man gnider kuben hermed for at få bierne til at gå i den (Bornholm; 4).

Dyrkning som krydder- og lægeurt i blomsterhaver omtales o. 1445ff (5). Kogt med i lagen bevarer planten fersk kød »endog i ormemåneden« = juli (før 1700; 6). – Melissevand er en yndet parfume (7), planten hører til »lugtenstøj« og bliver sammen med ambra og matrem sat i buketter (Agersø; 8). Unge tørrede blade giver en af de bedste teerstatninger (1795; 9). Når vinen er rørt bliver den klar, hvis man kommer hjertensfrydvand i den (1648; 2). Indgår i hybenkradser og en malurtessens (10). I remsen »hjertensfryd og dejlighed – Maren, ta' mig flasken!« (11) synes plantenavnet at være valgt ret tilfældigt (12). Hjertensfryd anvendes undertiden i salat i stedet for persille (o. 1800; 13). Bladene sættes på eddike (»citroneddike«), hakkes til råkostsalater, salatsaucer, agurkesalat, tørrede blade (evt. blandet med hvidtjørnsblomster) giver en teerstatning; anvendt i konfekt, vin, til melissespirit eller karmelitervand, -olie i parfumer (14). Hans Adolf Brorson (d. 1764) har tre steder benyttet hjertensfryd i sin salmedigtning (15).

LITTERATUR: (1) 1004 (tillæg), 1004b 107; (2) 697 290f sml. 718 1838,155; (3) 519 126f; (4) 449 1936,23; (5) 841; 697 1648,290; 398 1806,570; (6) 178 1935, 47; (7) 182 3.1,1805,82; (8) 227 44,1934,559; (9) 925 162; (10) 747 98f,130; (11) 830 1,1884,87; 228e 1,630 (Agger); 984 242; 635 13 & 27/10 1939; (12) 689 2,52; (13) 510 4,336; (14) 895 30; 599b 2,138; 107; (15) 754b 129f.

Lavendel, *Lavandula*

»Det er enhver bekendt, at der hos os almindeligt groer og vokser to slags lavendel« (1648; 1): BREDBLADET LAVENDEL, *Lavandula latifolia*, og ÆGTE LAVENDEL, *Lavandula officinalis* (L. spica, L. vera), af hvilke sidstnævnte spiller den største rolle som haveplante. Det er en indtil 60 cm høj meget forgrenet halvbusk med smalle grågrønne blade og lysviolette blomster samlet i oprette akslignende stande.

Lavendel o. 1450ff (lawendel, lauendula etc.) efter slægtsnavnet af latin lavo = bader: planten blev anvendt til parfumering af badevand.

Romersk lavendel 1600–1700-t, *spik* (af artsnavnet *spica* = aks) o. 1700, 1798, *spiklavendel*, *spansk lavendel* (2). Indgår i stednavnet Laven-
delager Hønsnap Sønderjylland (3).

Nævnes 1613 i frøleverance til den kgl. urtehave ved Skanderborg slot (4). Vildt steges med lavendel og salvie (1500- og 1600-t; 5). Lavendel skal sås samtidig med vinterrugen, bruges til indfating af havebede og -gange (1647ff; 6), ofte langs køkkenhavens midtergang (o. 1830; 7), man har gerne nogle lavendelhække ved småhusene (NFyn; 8), desuden ofte plantet i landsbykirkegårde – »på de stille solvarme sommerdage stod deres søde krydrede duft som en røgelsessky over de dødes fredlyste haver, over hvilken de hvide sommerfugle lydløst legede deres korte, sorgløse elskovsleg« *Jens K. Jørgensen* (9).

LITTERATUR: (1) 697 267; (2) 689 1,830f; (3) 148 6,543; (4) 1014 24,1931,148 (5) 296 1915,2; (6) 81 1647,59f; 398 1806,551; (7) 531b 1829,147; (8) 760 281; (9) 351 25,1925,116.

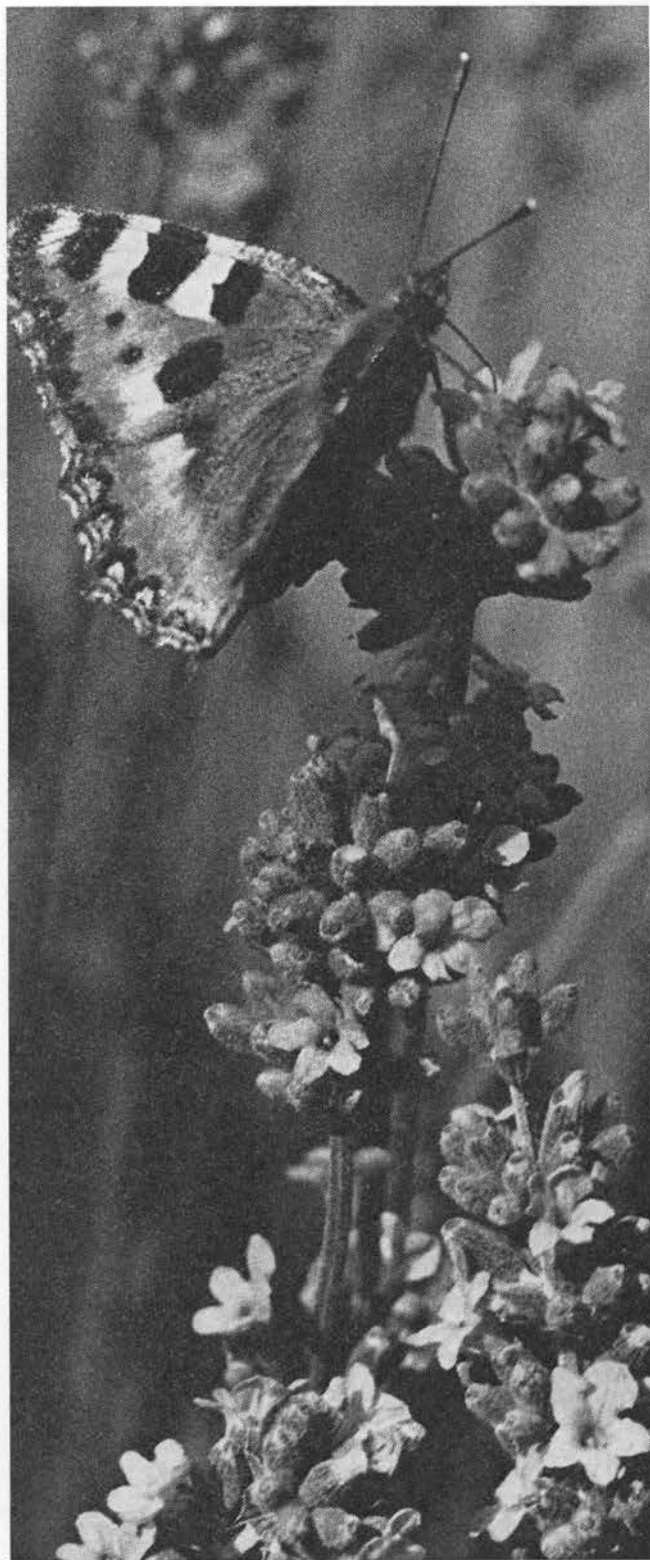
LÆGEMIDLER

For ophørt menstruation drikkes vinafkog af lavendel, bævergejl og laurbær (o. 1450; 1) og lavendelvand, hvis man har mistet stemmen (1533; 2).

Henrik Smid 1546ff (3): vindekokt af blomsterne uddriver urinen, menses og efterbyrden, stiller mavesmerter, fjerner tarmluft og gulsot. Afkog med kanel, nellike m.m. i vin, destilleret vand af planten og blomsterne nedlagt i sukker hjælper mod apopleksi, gengiver mælet, stiller hoved- og tandpine, fjerner råddent kød i munden.

Niels Mikkelsen Aalborg 1632: lavendel styrker hovedet, rygmarven og nerverne derfra; modvirker apopleksi, gigt, epilepsi; diegivende kvinder bør drikke lavendeløl, som værner spædbørn mod sygdom; lavendelvand og saltolie drikkes for at styrke hoved og hjerne; modvirker lammelser (4).

Simon Paulli 1648, 267: hvad lavendel bruges til er almindelig kendt – »både kvinder og dem, som graver under lig, blandt hvilke disse den stund liget bæres frem i pesttid, smører sig med lavendelolie under næsen«. Kvinderne bruger ofte destilleret vand af planten for hovedets svagheder, dog tit uden »god og lykkelig fremgang... det er ikke at sige, hvor meget kvindeskønnet her i disse lande forlader sig på lavendelvand eller -vin ligesom på hjertensfrydvand og dens vin«, men bedst er det at vaske frysen-

de og skælvende hænder dermed. Knuste lavendelfrø tages i vin eller gedeblands-vand for »vanskelig og farlig fødsel«. Et andet kvinderåd er at give sygelig kvinde et vinafkog af blomsteraksene, når fødselen nærmer sig. Smertende tand skylles med eddikeafkog af blomsterne.

Mod epilepsi indtages afkogt fedt eller asken af forbryders kranium samt pæonkærner i lavendelvand, »dette råd har hjulpet mange« og tilskrives Frederik I (d. 1533) (5). For sindssyge indgives kamferdråber og rød lavendelolie i vand og mod sindsforvirring opiumsvalmuefrø og lavendel blandet med æggehvide og kvindemælk (6). Sammensat middel mod epilepsi indgives i lavendelvand (7).

Lamme lemmer gnides med lavendelolie i ølsuppe, indtages for sygdomme i hoved og hjerne, »marv i benene« som følge af kulde, mod hjerteonde (1807; 8). Blomsterne er bestanddel af dekokt for apopleksi, tandpine m.m. (o. 1820), lavendelolie blandet i ølsuppe hjælper for lammelser, hjertetilfælde, sindssyge, »marv i benene«, hjertespænding og angst, »alle livets og hjertets svagheder« (9). Afkog er anvendelig til gurgling mod krampe, lammelse i tungen, muskelslappelse i hovedet; blomster og blade tygget stimulerer spytksekretionen, modvirker snue, dekokt af blomster og blade er urindrivende (1838; 10). Lundmøllekonen i Snebjerg gned værkbruden piges ryg med brændevin tilsat lavendler og enebær (11).

Te af blomsterne er nervestyrkende (12), hjælper for galdesten (13). Kloge folks universal-middel »røde dråber« indeholdt røde lavendeldråber. Mod »sommersyge« gives forbryders pulveriserede hjerneskal i lavendelvand (1743; 14).

Te af rosmarin, lavendel og safran tilsat rhinskvin og evt. en æggeblomme indgives ved hård fødsel (1725; 15) eller vinafkog af samme planter (1769), lavendelvand (16).

Lavendler blandet med kamilleblomster, fennikelfrø og kamfer helbreder »øjne og anden hævelse« (14). Lavendeldråber indgår i »rigabalsam«, søfolks universal-middel, bl.a. for slag og utøj i håret (17), røde lavendeldråber i en salve på sår, mælkekner og bullsnes (18). Lavendel er bestanddel af et grødomslag på betændelser (Øland o. 1900; 19), på Bornholm behandles snit- og stødsår med olie- eller brændevinsudtræk af blomsterne, evt. tilsat liljeblade (20).

Lavendel er komponent i afkog eller røgelse for tandpine (1600-t), ved tanden lægges klud dypet i lavendelvand (1600-t), lavendelbrændevin anbefales som det bedste og mest pålidelige

tandpinemiddel (1777) (21). Lavendel er med i krydder- eller urteposen, som lægges på hovedet for tand- og ørepine, nervesmerter m.m. (22), samt bestanddel af »fordelende urter« (23).

Farmakopeen 1772 anfører blomsteraksene, der stadig sælges på apoteker; o. 1880 forskriver hovedstadens apoteker årlig ca. 300 kg lavendelblomster (24).

Hestens kværke røges med lavendel. For kvægest gives ølafkog af lavendel og løg (begyndelsen af 1700-t), mod diarré øldekokt af lavendel og nælder (1819), syltede lavendelblade mod forstoppelse i kopatte som følge af sår (1842) (25). Efter løbningen fik koen lavendelolie på et stykke brød for at blive med kalv (Humlum; 26). Klog mand gav røde lavendeldråber for kalvekastning hos kvæg og menneskes kalvekastningsfeber (1934; 27).

LITTERATUR: (1) 348b 39; (2) 703 14a; (3) 841 1577,7b,116; (4) 1004 97 sml. 1004b 13,87,175; (5) 854 4,1936,86,88 (1600-t); 891 116 (o.1770); 488 o 71; (6) 328f 2,49,122; (7) 488 o 308; 328f 2,247; (8) 217 46; (9) 488 o 241f,285; (10) 718 1838,218f; (11) 328f 2,188f; (12) 328f 1,215; (13) 107 1965; (14) 488 o 179,216; (15) 624c 103; (16) 488 o 103,221; 488i 6,1, 76; (17) 747 103; (18) 328f 2,52,150; (19) 634 17134; (20) 449 1936,23,1939 16 og 1950,27; (21) 82 40,80, 82,104,114; (22) 546 1935,124 o.a.st.; (23) 304 334, 337; (24) 510 4,141; (25) 83 47,159,168,193; (26) 572 39,1927-28,378f; (27) 624b 60.

DUFTGIVER, MOD SKADEDYR, M.M.

Lavendler strøs som duftgiver på stuegulve (1500-t; 1). Det var almindeligt at lægge tørrede lavendelkviste på kakkellovnen, en glød eller et fyrfad og lade røgen modvirke stuens ildelugt (2), sml nedenfor. På Københavns rådstue skulle strøs og røges med lavendel »for at holde luften ren« (3). Man lagde undertiden en buket lavendler i ligkisten (4) og der blev røget med planten i stuer, hvor der stod lig (MFyn o. 1890; 5).

Man har over det meste af landet lagt lavendel mellem tøj dels for at give det vellugt og dels for at den stærke lugt skulle fordrive møl (6), til det brug »kan blomsterne med fordel sælges i købstæderne« (1809; 7). Efter forårsrengøringen røges med lavendel lagt på gløder mod møl i kister, skabe og skuffer og disse holdes tæt lukket et stykke tid (Sønderjylland o. 1880; 8). Lavendelolie i vaskevandet og som stænk på lagner skal kunne fordrive lopper (9), olien blandet med alunvand fordrive utøj på mennesker (10), vaser med eller ophængte kranser af tørret la-

Vaskescene tegnet af Niels Skovgaard, 1922.

vendel værner stuen mod fluer og myg (Mors o. 1900; 11). I gåsestien gnider man med lavendel- og bomolie mod fluer (12).

Kar, tønder etc., som lugter muggent, gnides med frisk lavendel eller krusemynte (Toftlund-egnen o. 1890; 13), et afkog bruges til en desinficerende skylning (NFyn; 14). Lidt lavendelvand i brøddej hindrer, at brødet mugner (1780; 15).

Brændevinsudtræk af bl.a. lavendel giver et »hovedvand« (parfume) anvendeligt som middel mod eller ved besvimelse o.lign. (16). Blade og blomster er blandt de krydderurter, som giver »lugtelse«, »potpourri« = parfume, f.eks. sat på brændevin sammen med tørre rosenkronblade; hermed stænker man tøjet. Eller lavendler, violer, roser o.a. duftplanter lægges lagvis med salt, evt. også boraks, i en krukke med tallerken over, lidt heraf strør man om vinteren på bilæggerovnen for at give stuen en frisk duft, således før der kommer gæster eller på højtidsdage (17). Potpourrikrukken blev først kun brugt af adelen, men fra slutningen af 1700-t var den antagelig også almindelig blandt borgerne; »det gav feststemning i stuen, når lavendel og rose, trods knitrende frost udenfor, fra bilæggerovnen mindede om sommerens sol og krydret søde blomsterduft« (18). Skikken nævnes af H. C. Andersen i »Hvem var den lykkeligste?« (1868).

Til de vellugtende blade eller blomster, som

kvinderne tog med i kirke eller gik med mellem fingrene, når de ikke arbejdede, hørte næsten altid lavendelen (18).

O. 1800 oplyses, at man benytter planten til lavendelpomade og eau de lavende (19). Lavendelparfumen fik i 1930'erne og navnlig under 2. verdenskrig en stor renaissance; »ingen anden duft ejer en så ægte dansk charme« (20). Fabrikant Laurits Schou begyndte 1933 at forsøgsdyrke forskellige lavendelsorter for at finde de bedste til danske forhold som råstof til parfumer, sæber, badesalte osv. Danmarks årlige forbrug af lavendelolie var da ca. 2.-3.000 kg svarende til et areal af 300-600 tdr. land. Ved Eskebjerggård og Måløv blev beplantet først 10, siden 25 tdr. land med lavendel og 1938 plukket 20.000 kg blomster, 1942 i løbet af fjorten dage 30.-40.000 kg, der forarbejdedes i forsøgsgårdens destillationsanstalt. Den æteriske olie indgik i parfumen »Tamari Lavendel« - »naturens gave til den moderne friske kvinde, hele den danske sommers væsen fanget ind og gemt i en blank flaske« (21).

LITTERATUR: (1) 931 2,305; (2) 760 281; 358 28; 305 25; 413a 39; (3) 285 25,1931,469; (4) 252 40,1951, 116; (5) 634 12006; (6) 398 1806,551; 865 79; (7) 427 48; (8) 634 15446; 16297; (9) 265 11,1908, nr. 36; (10) 187 35; (11) 634 12144; (12) 83 323; (13) 634 15446; (14) 634 12246; (15) 43 1,416; (16) 488 o 295 (1736);

Lavendel indgik som en fast bestanddel i potpourrikrukkens indhold. Dansk Folkemuseum, Brede.

(17) 398 1806,551; 531b 1829,147; 305 25; 128 30; 549 176; 250b 39 (Horns h. o.1820); (18) 358 28f; (19) 182 3.1,1805,83f; 398 1806, 551; (20) 380 nr. 47,1946; (21) 296 52,1935,90; 227 1938,894; 780 24/1 1939; 455 8/7 1939; Schou-brochure 1943.

ANDEN ANVENDELSE

Gnides kuben med lavendel, søger bisværn hurtigt i den (1798; 1). I Sønderjylland drikkes te af lavendel (begyndelsen 1800-t; 2). Lavendel indgår nu i bl.a. saucer til skråtobak (3).

Til fastelavn pyntes skinken med lavendel (Magleby Møn; 4), og ved legildet efter høst pynter pigerne de unge karles hatte med en buket lavendel dekoreret med bogguld (Falster o. 1800; 5).

Hvor lavendelen trives, råder konen i huset (VMøn; 6).

LITTERATUR: (1) 451b 51; (2) 488g 4,93; (3) 599b 2,63; (4) 830 5,1886,54; (5) 57b 2,1806,826; (6) 107 1944.

POESI

Om somrens bål, hvor før gik fuglestøj, · der bølger nu lavendlers svage røg *Harald H. Lund* (1). Se, tigersommerfugle, · hvor de hidsigt gule svinger · gennem lilla røg, som ulmer · i en blå lavendelhæk! *Tom Kristensen* (2); lavendlernes hæk er en fredfyldt duftende flod · med insekter som langfra lysende små lanterner *Ole Wivel* (3), over den blå lavendelhæk, som svinger · sit bløde himmelbryn ved verdens ende *Valdemar Rørdam* (4). Og jeg vil synge om dine øjne · – blå som lavendler *Aage Matthison-Hansen* (5); en lysplet strejfer din hals så smal, · lavendelvandsduft er om hårets fald (a), bøj dig mod spejlet du finder en verden · blå som en drøm om lavendler (b) *Hans Hartvig Seedorff* (6).

Kai Hoffmann, Lavendlernerne (7); K. L. Kristensen, Lavendelgangen (8).

LITTERATUR: (1) 561h 72; (2) 492b 28; (3) 981 30; (4) 789u 78; (5) 585 26; (6) a 821 20f; b 821c 41; (7) 386b 64; (8) 490h 82.

Rosmarin, *Rosmarinus officinalis*

Læge-, krydder- og stueplante fra Middelhavsegnene; en over meterhøj meget forgrenet busk med smalle læderagtige grågrønne blade og små blegblå blomster i korte stande.

Rosmarin begyndelsen af 1500-t ff af det botaniske slægtsnavn med uvis oprindelse; *vejrskidblomst* Bornholm, forleddet = fjert; planten blev brugt til at modvirke ildelugt i stuen (sml. pelargonie bd. 2) (1).

Som en af vore ældste potteplanter blev rosmarinen dyrket i 1500-t og måske tidligere; 1559 skal til kongens urtegårdsmand skaffes bl.a. rosmarin, 1607 købes 50 stk. for 6 rigsdalere, 1618 anskaffes 60 til Rosenborg have (2). Om en datter af Christian IV fortælles, at hun ikke kunne tåle duften af rosmarin, den mindede hende om en kær barndomsvenindes død (3). Planten er med et helt kapitel omtalt i den første danske havebrugsbog 1647 (4), den plantes og sås »i fornemme haver«, men får sjældent samme størrelse som i hjemlandene (1648; 5). H. A. Brorson d. 1764, bruger rosmarin tre gange i sin salmedigtning (6).

Potteplanten stod om sommeren ude i en træbalje, men overvintrede i kælderens, dyrkningen ophørte o. 1850 næsten helt (7), o. 1880 omtales den som sjælden (8).

LITTERATUR: (1) 689 2,470f; (2) 704b 25–27; (3)